

שתייה היא הנאתם של הרוסים והם לא יוכלו לחיות בלעדיה

למה דחה ולדימיר, הקגן של קייב, את היהדות והאסלאם ובחר בנצרות היוונית-אורתודוקסית

יעקב שביט 17.12.2019 09:46

"איננו יודעים היכן היינו, בשמים או על האדמה", כך דיווחו השליחים ששלח ולדימיר הראשון, הקגן (khagan=שליט) של נסיכות קייב, בשובם מביקור בקונסטנטינופול. הם התפעמו מהטקס שהפטריארך של העיר וצמד הקיסרים של ביזנטיון אירגנו לכבודם בכנסיית איה סופיה, ומהדרה של זו. הדיווח על העושר הוויזואלי של הדת היוונית-האורתודוקסית הרשים את הקגן, כך מספרת הכרוניקה הרוסית הקדומה "סיפור ימים עברו", שנשלמה בשנת 1113 ויוחסה בעבר לנזיר נסטור (Nestor), המגוללת את ההיסטוריה של ממלכת "רוס" הקייבית משנת 850 עד 1110, ובתוך כך מספרת איך ולמה קיבלה בשנת 988 את הנצרות היוונית אורתודוקסית (ברוסית: פרבוסלבית). למראית עין, הסיפור המסופר בה מזכיר את ההקדמה לספר הכוזרי של יהודה הלוי מ-1140. את ההשראה לה קיבל ממכתב התשובה האפוקריפי, הקיים בשני נוסחים, ששלח "יוסף מלך" כזריה לחסדאי אבן שפרוט (915-975), המדינאי והרופא שחי ופעל בקורדובה האומיית. אבל יהודה הלוי השתמש בסיפור כדי לשלול את דעת הפילוסופים ואת עיקרי הדתות הנוצרית והמוסלמית, והבמה ניתנת ליהודי ("החבר").

לעומת זאת, לפי הכרוניקה הרוסית, אל ולדימיר הגיעו משלחות של מיסיונרים והוא נדרש להחליט באיזו אמונה לבחור. תחילה נראה איך מתואר מאורע דומה בחצר הקגן של כזריה במכתב האפוקריפי של המלך יוסף. כך סיכם אותו לפי מקורות שונים העיתונאי והפובליציסט יוסף יהודה לרנר בספרו "הכוזרים" (אודסה, 1867): בולן (Bulan) הקגן של כזריה, שבה חיו בני עמים ודתות שונים, זימן אליו את נציגי שלוש הדתות מכיוון שמאס בעבודה לאילי עץ, אבל לא ידע באיזו מהדתות לבחור. והנה, לפני שיצא למלחמה בערבים ובארמנים נגלה לו מלאך אלוהים בחלום והבטיח לו ניצחון, וכשההבטחה התגשמה החליט בשנת 731 להתגייר. הדבר נודע לחליף בבגדאד ולקיסר ביזנטיון, והם מיהרו לשלוח אליו שליחים. בולן גם זימן אליו חכם יהודי וציווה על השלושה לנסות להוכיח את עדיפות אמונתם. השליחים הנוצרי והמוסלמי לא הצליחו להשמיע טיעונים משכנעים ורק התאמצו להטיל דופי באמונות האחרות. בולן חקר אפוא את הנוצרי "לאיזו אמונה יש משפט הבכורה — ליהודית או הישמעאלית", והלה השיב: "לעברית". כששאל את המוסלמי למי היתרון, לנצרות או ליהדות, הלה השיב ליהדות. מכיוון שכך, את היהודי לא היה צריך לשאול מי הדת העדיפה בעיניו, הנצרות או האסלאם, והוא פסק כי מכיוון שהנוצרי והמוסלמי לא מצאו פגם ביהדות אלא פסלו זה את זה, נכון יעשה אם יבחר להתגייר.

הסיפור האפוקריפי הסלבי צמח על הרקע של מפעל המיסיון הענף של הכנסייה ושל הקיסרות הביזנטית במזרח אירופה ובדרומה מהמאה השישית ועד המאה התשיעית. היה זה מפעל שתואר, בין היתר, בסיפורים על מסעות הירואיים, מעשי נסים וגם מרטיריולוגיה, ולא אחת מדווח על שאירע בגירסאות שונות, והיה מלווה בתחרות עזה בין שתי הכנסיות הנוצריות — המזרחית והמערבית (הקתולית) — בין ובין עצמן ועם האסלאם. כך, לדוגמה, מסופר שבשנת 860 הגיעו השליחים האחים קונסטנטינוס, קיריליוס המכונה "הפילוסוף" ומתודיוס, לכזריה, אבל הצליחו להעביר לנצרות רק

כמאתיים כוזרים. להצלחה גדולה זכו האחים במורביה, שאליה הגיעו בעקבות בקשה שהפנה שליטה הנסיך רסטיסלב לקיסר הביזנטי. השליחות הזאת הובילה לפיתוח הכתב הסלבי (הקירילי) ולתרגום התנ"ך והברית החדשה ל"סלבית".

מה שמייחד את הכרוניקה הסלבית הוא העדות איך הציגו שליחיו את מרכולתם ועל איזה שאלות של הקגן נדרשו לענות, או נכון יותר, איזה טיעונים שמה הכרוניקה בפיהם.

הסיפור שמספרת הכרוניקה מעוגן ברקע היסטורי. במאה התשיעית חיו בקייב נוצרים, כמו גם יהודים, וניסיון קודם של שליחים מקונסטנטינופול לנצר את הסלבים של "רוס" זכה רק להצלחה קצרת ימים. גם לעובדה שסבתו של ולדימיר, אולגה, שהחליפה את שמה להלנה, ביקרה בקונסטנטינופול בשנת 957 והתנצרה לא היתה השפעה, וכך גם לא לבישוף שנשלח ל"רוס" בשנת 867.

ולדימיר, שתפס את השלטון בשנת 982, בנה פנתיאון לאלים ומסופר שחידש את מנהג קורבנות האדם. היו אלה שיקולים מדיניים שהביאו אותו להתקרב לאימפריה השכנה ולשתף אתה פעולה. הפיכת הנסיכות לנוצרית היתה אחת הדרכים לכך. הוא נישא לאנה, בתו של הקיסר הביזנטי, כביטוי לברית עם ביזנטיון, אך רק אחרי שהסכים להתנצר והוטבל בח'רוסונס (חרסון), שאותה כבש מידי הביזנטים, על ידי בישוף וכמרים שהגיעו מקונסטנטינופול.

הכרוניקה מעדיפה לתת להתנצרות של רוס מניעים אחרים, לא תועלתניים, וזו התרחשה בשלושה שלבים. בימים ההם, כך פותח הפרק הרלוונטי בכרוניקה, הרוסים הקדומים היו פגאנים בורים והשטן ששלט בהם. וכך, בשנת 986 הגיעה לוולדימיר משלחת של בולגרים מוסלמים — בנים לעם טורקי שהתאסלם במאה השביעית, הקים במאה השמינית את בולגריה הוולגאית באזור הוולגה התיכונה, ובשנת 922 הפך את האסלאם לדתה הרשמית. הבולגרים ניסו להפיץ את האסלאם ברוס ללא הצלחה וסופם שנטמעו בסלבים. השליחים המוסלמים פתחו ואמרו לוולדימיר שהוא נסיך חכם ונבון, אבל אין לו דת, והציעו לו לקבל את דתם ולכבד את מוחמד. כשוולדימיר שאל מהי אמונתם, הם השיבו שהם מאמינים באל אחד שציווה עליהם לעבור מילה, לא לאכול חזיר ולשתות יין, והבטיח להם שיזכו אחרי המוות להגשים את תשוקות גופם. כל אחד יקבל שבעים נשים יפות ומתוכן יבחר לו אחת; ואולם העני בחייו יישאר עני גם בעולם הבא. הם גם סיפרו דברים נתעבים אחרים, כך מספרת הכרוניקה, שמחמת הצניעות לא תחזור עליהם. על הדברים האלה השיב ולדימיר שהוא אמנם אוהב נשים ואת תענוגות הגוף, אבל אינו מוכן לקבל עליו את המילה ואת האיסור על אכילת בשר חזיר ושתית יין, כי "שתייה היא הנאתם של הרוסים. והם לא יוכלו לחיות בלי ההנאה הזאת".

אחרי הבולגרים באו "הגרמנים", שליחי האפיפיור, ואמרו שאלוהי הקגן עשויים עץ ואילו דתם שלהם היא אור, והם מאמינים באלוהים בורא שמים וארץ. לשאלה מהן מצוות דתם השיבו שכל נוצרי צריך לצום לפי כוחו; האכילה ושתייה היא לפי מידת כוחו, אבל תמיד לתהילת אלוהים. ולדימיר שמע וציווה עליהם להסתלק: "אבותינו לא מקבלים חוקים כאלה".

יהודים כוזרים (אולי יהודים שהיגרו מכזריה והשתקעו בקייב) אמרו שבאו לקגן כי שמעו על הבולגרים והנוצרים שבאו ללמדו את אמונתם. הנוצרים מאמינים בזה "אשר צלבנו, ואנו מאמינים באל אחד, של אברהם ויעקב". כשוולדימיר שאל לתורתם הם השיבו: "במילה, באיסור לאכול בשר חזיר וארנבת, ולשמור שבת". כששאל ולדימיר "והיכן ארצכם?" השיבו לו 'בירושלים'. 'ושם היא עכשיו?' שאל, והם השיבו 'רגז האל על אבותינו, ובעבור חטאינו פיזר אותנו בהרבה ארצות ונמסרה ארצנו לנוצרים'. על כך אמר ולדימיר: 'הכיצד אתם מלמדים אחרים, ובעצמכם נדחיתם בידי האל והתפזרתם? אם אלוהים היה אוהב אתכם ואת תורתכם לא הייתם מפוזרים בארצות ניכר. הרוצים אתם שיהיה זה גם חלקנו' (התרגום של יואל רבא). הטקסט מלמד, אגב, שלא היה יכול להתחבר לפני קיומה של ממלכת ירושלים הצלבנית (1099-1187).

לפי תוספת מאוחרת, כשנודע ל"יוונים" שבולגרים באו לשכנע את הקגן לקבל את דתם, "שמזהמת את הארץ", מיהרו ושלחו אליו מקונסטנטינופול "פילוסוף" אנונימי, שהשמיץ את האסלאם ואת הנצרות הקתולית. על המוסלמים אמר השליח מביזנטיון שהם מזהמים שמים וארץ והם המקוללים בעמים,

מנהגיהם מתועבים וסופם יהיה כאחריתה של סדום ועמורה. על הנצרות הקתולית אמר ש"סילפה" את סקרמנט לחם הקודש ואת ה"אני מאמין" (credo). או אז שאל ולדימיר על "אלה שצלבנו את ישו", והשליח גולל באריכות את ההיסטוריה המקראית ואת זו של הברית החדשה והסביר למה אף שאדם הראשון חטא בגלל אשה, ישוע נולד מרחמה של אשה. אם לאסלאם ולקתוליות מקדישה הכרוניקה כמה שורות דלות, הרי שהמסר העיקרי שלה מכוון נגד היהדות, והוכחה שתפקידה ההיסטורי של היהדות הסתיים בגלל חטאיה וכי אלוהים כרת ברית חדשה עם הרוסים, כפי שהתנבאו ישעיה וירמיהו. התנ"ך נוכס כחלק לא נפרד מהתרבות ומהזהות של העם החדש, שלא היתה לו דת ולא תרבות בכתב ולכן צריך היה למחוק מן ההיסטוריה את בעליו הקודמים.

ברם "הקלף המנצח" של "הפילוסוף" היה בד ועליו ציור מהלך אימה של יום הדין: מימין הצדיקים ההולכים אל האושר הנצחי בגן העדן ומשמאל החוטאים ההולכים להתענות בגיהנום. אם רצונך שמקומך יהיה בצד ימין עם הצדיקים — תתנצר, אמר השליח לוולדימיר; אבל זה השיב שהחליט להמתין ושלח את "הפילוסוף" לקונסטנטינופול עמוס במתנות. מסתבר שגם הנאום הארוך לא שיכנע את ולדימיר, והוא כינס את הבויארים (אצילים) וביקש לשמוע את דעתם. המבוגר שבהם אמר שאי אפשר היה לצפות שהשליחים לא ישבחו את דתם ולכן הציע לשלוח עשרה שליחים מהימנים שידווחו לו מכלי ראשון על מנהגי הפולחן של הדתות השונות.

השליחים לבולגריה המוסלמית ביקרו במסגד והתרשמו לרעה: לא שורה שמחה על המאמינים, רק צער וסירחון. הדת הזאת אינה טובה, אמרו. אחר כך ביקרו בקתדרלה ב"גרמניה", אבל גם שם לא התרשמו מהפולחן, כי לא מצאו בו הוד והדר. לבסוף הגיעו לקונסטנטינופול, שם זכו לקבלת פנים מלכותית מצמד הקיסרים (בזיל וקונסטנטיין) ומהפטריארך והתפעמו מיופיה והדרה של ה"איה סופיה" ומהפאר של הטקסים והליטורגיה שאורגנו במיוחד לכבודם. אפשר שרעיון השליחות בא למחברי הכרוניקה בהשראת משלחת מרוס שהגיעה לקונסטנטינופול בשנת 911, והקיסר לקח את חבריה להתפעל מה"איה סופיה". ואולי הכרוניקה מהדהדת את הסיפור על המרגלים ששלח משה לתור את הארץ (במדבר י"ג א'-ב'; דברים א' כ"ב). אך העיקר דומני הוא בכך שוולדימיר לא התעניין, כמו שהתעניין מלך כוזר בספרו של יהודה הלוי, בשאלות תיאולוגיות ופילוסופיות, ומה שקבע את עמדתו לא היתה דווקא העובדה שהנצרות אינה אוסרת על אכילת חזיר או שתיית יין, אלא העובדה שהנצרות היוונית אורתודוקסית היא "דת ויזואלית" ו"דת שמחה".

כשחזרו השליחים ודיווחו לוולדימיר על מה שראו כינס הקגן את הבויארים ושאל אם יסכימו להיטבל לנצרות, והם השיבו שיקבלו את דעתו. שנה עברה, אבל גם בואה של הנסיכה הביזנטית, שעליה סופר קודם לכן, עדיין לא שמה סוף להיסוסיו. דומה שהכרוניקה נרתעה מהרעיון שרוס הקייבית קיבלה את הנצרות בגלל הדברים שהקגן שמע מהשליחים נציגי הדתות או מהרושם שהותירו ה"איה סופיה" והטקסים בכנסייה. מאורע דרמטי כמו התנצרות קולקטיבית צריך נס.

ואכן, מספרת הכרוניקה, יד אלוהית התערבה. ולדימיר לקה בחולי בעיניו והתעוור והנסיכה אנה הבטיחה לו שאם יתנצר מיד יירפא. ולדימיר הסכים: "אם אכן כך יקרה, אות הוא לגדולת הנוצרי". הנס קרה: אחרי שהוטבל על ידי הבישוף של חרסון נפקחו עיניו, ורק אז הסבירו לו הכמרים את עיקרי האמונה הנוצרית והוא נטבל. אחריו נטבלו האצילים והרוסים הובלו לנהר הדנייפר והוטבלו בו, ובדורות הבאים נמלאה הארץ בכנסיות ובמנזרים. כך נהפכו הרוסים הקדומים ליורשים של ישראל הקדום, הדנייפר נהפך לירדן וקייב לירושלים החדשה, ועם ללא כתב, ללא דת וללא היסטוריה נולד בנס זכה בכל אלה.

לא אוכל לציין את כל החיבורים שנעזרתי בהם, ואציין בעיקר את ספרו של יואל רבא "התרומה והתמורה: ארץ ישראל ועם ישראל בעולמה הרוחני של רוסיה בימי הביניים" (2003) ואת עזרתם של ד"ר סבטלנה נטקוביץ וד"ר דימיטרי שומסקי.